

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонова О. Є. Розвиток дослідницьких здібностей старшокласників засобами МАН (з досвіду роботи наукового товариства учнів «Ерудит» Овруцької ЗОШ I – III ступенів № 3) / О. Є. Антонова, А. В. Якименко // Вісник Житомирського державного університету. – Педагогічні науки. – 2011. – Вип. 55. – С. 50–53.
2. Білоус С. Ю. Розвиток дослідницьких здібностей старшокласників у процесі діяльності Малої Академії Наук (на матеріалі фізики) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / С. Ю. Білоус. – Запоріжжя, 2005. – 329 с.
3. Вербицький В. Модернізація позашкільної освіти України : орієнтир на Болонський процес / В. Вербицький // Рідна школа. – 2012. – № 4 – 5. – С. 59–63.
4. Ковбасенко Л. Позашкільні заклади Київщини: розвиток науково-дослідної діяльності учнів / Луїза Ковбасенко // Позашкілля. – 2010. – № 11. – С. 25–28.
5. Колінець Г. Г. Психологічні передумови формування математичних дослідницьких здібностей у старшокласників : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / Г. Г. Колінець (Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України) – К., 1999. – 172 с.
6. Концепція позашкільної освіти та виховання / затверджено колегією Міністерства освіти України (протокол № 16/3-8 від 25 грудня 1996 р.).
7. Кречотіна Т. М. Роль позашкільної освіти у формуванні особистості школяра [Електронний ресурс] // Проблеми розвитку обдарованості у позашкільних навчальних закладах. Розд. III. – С. 257–263 – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nivoo/2010_3/35.pdf
8. Панова Л. Професійна компетентність педагога-позашкільника / Лідія Панова // Позашкілля. – 2011. – № 4. – С. 10–11.
9. Різник О. Клуб інтелектуальних ігор. Сприяння соціалізації особистості дитини / Олена Різник // Позашкілля. – 2011. – № 1. – С. 17–19.

УДК 373.5.015.3:159. 922.76-056.49

Анатолій САМОЙЛОВ
(м. Вінниця)

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ

У статті запропоновано історичний аналіз підходів до профілактики девіантної поведінки дітей та молоді. Зроблено огляд трансформаційних процесів, які відбулися у системі профілактично-корекційної діяльності у нашій країні.

Ключові слова: девіантна поведінка, профілактика, підлітки.

Samoylov A. Historical analysis of approaches to prevention of deviant behavior among youth. This article presents a historical analysis of approaches to

the prevention of deviant behavior in children and youth. A review of transformational processes that occurred in the system of preventive and corrective activities in our country is presented.

Key words: *deviant behavior, prevention, teenagers.*

Постановка проблеми. У людському суспільстві завжди були особи, поведінка яких за тими чи іншими параметрами не відповідала нормам співіснування. Історія вивчення різних видів девіантної поведінки, перших, а потім вже наукових спроб пояснити причини її виникнення завжди рухалася поряд із намаганнями окремих людей, груп, влади, держави знайти способи і засоби попередження відхилень особистості, її поведінки від загально прийнятих правил, норм, законів. У зв'язку з цим науковий інтерес викликає історико-педагогічний аналіз трансформації профілактичних заходів, які здійснювалися в різних країнах і в різні часи з метою запобігти небажаному напрямку розвитку поведінки особистості в бік порушення права і моралі.

Мета статті: здійснити історико-педагогічний аналіз підходів до профілактики девіантної поведінки з кінця ХІХ століття до наших днів.

Аналіз досліджень. Основними заходами, що гальмували порушення норм моралі і права, соціальних заборон, табу, релігійних догм на зорі людської цивілізації, були жорстокі публічні покарання, які проіснували до ХVІІІ століття.

Рішуче засудили публічні покарання французькі просвітителі Вольтер, Руссо, Дідро. Незважаючи на те, що в ХІХ столітті в країнах Європи повсюдно знижувалася кількість використання каральних заходів, в окремих випадках вони застосовувалися навіть до початку ХХ століття.

Наприкінці ХІХ століття у наукових колах відчувається необхідність в усвідомленні причин поведінки, що відхиляється, науковому обґрунтуванні діяльності соціальних інститутів, що займалися його корекцією.

Таким чином, вже в ХІХ столітті починає складатися новий підхід до вирішення проблем девіантної поведінки, основною суттю якого було прагнення розкрити причини, виокремити механізми і фактори, що провокують поведінкові відхилення від прийнятих норм, і на їх основі розробити програми з запобігання різним видам поведінки, що відхиляється.

Однією з перших наукових спроб пояснити причини девіантної, в першу чергу, злочинної поведінки, були пошуки італійського тюремного лікаря Ч. Ломброзо. Походження злочинності, за Ч. Ломброзо, біологічне.

Сучасні послідовники «антропологічної» теорії злочинності Ч. Ломброзо, такі, як У. Шелдон стверджують, що існує зв'язок між фізіологічними особливостями організму та формами поведінки людини.

Система заходів попередження злочинності, за Ломброзо, передбачає лікування, цілковиту ізоляцію і навіть пряме фізичне знищення «вроджених» злочинців [1]. В наш час на Заході широкого застосування, поряд з біопсихологічними методами корекції та профілактики девіантної поведінки, отримали такі заходи психокорекції, як психоаналіз, непрямі рекомендації, групова психотерапія, гіпноз, раціонально-емоційно-поведінкова терапія (РЕПТ), завдяки яким клієнт навчається опановувати власні почуття та емоційні реакції, оволодіває вміннями побудови позитивних життєвих програм.

У дослідженнях учених кінця XIX століття – початку XX століття З. Фрейда, Ж. Кетса, Е. Дюркгейма, Д. Дьюна, П. Дюпаті, М. Вебера, Л. Леві Брюля, Г. Тарда соціальний фактор представлений як визначальний при формуванні різних видів поведінки з відхиленнями. У контексті соціально-психологічної теорії заходи профілактики і корекції повинні бути спрямовані на оздоровлення суспільства, підвищення уваги різних соціальних інститутів до покращення життя окремої особистості, захищених груп населення.

Виклад основного матеріалу. Західний досвід профілактичної роботи становить для нас значний інтерес. Водночас, вивчаючи можливості його використання, не можна не враховувати те, що Україна має власні особливості розвитку як країна різноманітних природних, етнічних, економічних та соціокультурних умов. Специфіка кожного регіону країни має бути відображена в системі заходів корекційно-профілактичної роботи з підлітками, що мають відхилення в поведінці.

Витоки організації профілактичної роботи з дітьми, які виявляють девіації у поведінці, в Україні відносяться до XIX століття. У цей час у Російській імперії, до якої входила в той час Україна, було прийнято закон про «Виправно-виховні притулки» (1866 р.). Відкриватися вони стали, головним чином, тільки тридцять років по тому. До початку Першої світової війни в країні налічувалося декілька таких притулків з невеликою кількістю вихованців. Про якусь цілеспрямовану виховну систему в більшості випадків мови не велося: «... всі методи боротьби з дитячою злочинністю – цим джерелом, що безупинно постачає дорослих злочинців, – наскрізь прогнили, є абсолютно непридатними» [2].

І. Коробець, вітчизняний дослідник історії становлення корекційно-профілактичної системи запобігання дитячій злочинності, вказував, що у дитячому середовищі притулків панували пороки: злодійство, насильство над молодшими і слабкими. Учений підкреслював, що педагогам, які намагалися щось зробити для поліпшення становища дітей, начальство створювало нестерпні умови і змушувало їх до звільнення.

До російських колоній для дітей-злочинців, які відрізнялися від інших впровадженими основами трудового виховання, сімейною обстановкою в дитячому середовищі, демократичним ставленням до дітей, можна віднести заклади О. Я. Герда і М. В. Рукавішнікова. Система перевиховання в них включала: чіткий режим життя вихованців; використання системи запобіжних заходів і регулярний надзор; систематичну діяльність вихованців (праця, читання, екскурсії, що заповнювали весь вільний час); відданих справі вихователів; відсутність тілесних покарань [2].

Наприкінці XIX століття профілактика і корекція девіантної поведінки неповнолітніх розглядалася і проводилася у зв'язку з організацією роботи з безпритульними, які в той час становили головну категорію дітей з поведінкою, що відхилялася від норм. Безпритульність як явище, породжене сирітством, а також соціально-економічними умовами, було характерним для всіх територій Російської імперії. Масштаби безпритульності в різні часи коливалися, але до 1917 року в Україні чисельність таких дітей залишалася невеликою. Вирішення даної проблеми до революції у нашій країні покладалося головним чином на громади. З кінця XIX століття також активізувалася діяльність земств, громадськості. Стали створюватися виховні будинки-притулки, розвивалася система патронату в селянських сім'ях, в окремих губерніях заохочувалося всиновлення, в тому числі, за плату. Оскільки виховні будинки були нечисленними, останні форми роботи з дітьми з девіантною поведінкою були більш поширеними і дозволяли вирішувати проблему меншими витратами [3].

Така система роботи з дітьми з девіантною поведінкою мала цілу низку як переваг, так і недоліків. Позитивний бік уваги, виявленої державою до дітей-девіантів, був у розширенні можливостей патронату, усиновлень, які дозволяли виховувати дитину у звичайних сімейних умовах. Однак за умов недостатнього контролю за якістю життя дітей, відданих на піклування, ця міра нерідко призводила і до негативних результатів. Державні притулки також не завжди відповідали своєму призначенню як у матеріальному, так і у виховному плані. Але в цілому, в умовах відносно спокійного і рівного життя, ця система діяла і справлялася з ситуацією.

Серйозний збій у роботі системи виховання і перевиховання дітей-девіантів виник під час Першої світової війни, коли чисельність таких осіб різко зросла. Надалі ситуація продовжувала загострюватися. Тому вже з 1917 року в країні почався процес створення цілого комплексу державних органів центрального і місцевого рівня, громадських органі-

зацій, основним завданням яких була профілактична та корекційна робота з дітьми з девіантною поведінкою.

Заходи профілактики і корекції були різними. Вони залежали від тяжкості злочину, кількості правопорушень, скоєних раніше, наявності або відсутності сім'ї. Так, частину дітей передавали на поруки батькам або родичам, над іншими встановлювали опіку, деяких влаштовували на роботу або в школи фабрично-заводського учнівства. Але основним способом перевиховання вважався дитячий будинок. Для дітей-правопорушників передбачалося створення особливих дитячих будинків. Називалися вони установами для «морально-дефективних» дітей.

Теоретично ці дитячі будинки повинні були докорінно відрізнятись від дореволюційних виховно-виправних закладів, які виконували швидше функцію «шкіл злочинності».

Проте вже найперші кроки реалізації на практиці теоретичних установок показали, наскільки великим є розрив між бажаним і дійсним. Треба було шукати інші способи зміни ситуації, розробляти нові форми і методи роботи.

Великий вплив на формування системи корекційної роботи (профілактики на той час практично не існувало) в нашій країні в радянський період мав досвід організації колонії для дітей з девіантною поведінкою А. С. Макаренка. Видатний вітчизняний педагог, по суті, заклав і розвинув основні принципи, зміст, методи і форми роботи з важковиховуваними дітьми та підлітками. Одним з найважливіших факторів корекційної роботи виступає створене і організоване А. С. Макаренком виховне середовище – трудова колонія для неповнолітніх правопорушників імені Максима Горького.

Суть роботи А. С. Макаренка з дітьми з девіантною поведінкою полягала у словах: «Від примусу до доброї волі». Педагог розглядав такий шлях виховання як низку послідовно змінюваних стадій розвитку колективу дітей, для кожної з яких необхідно застосовувати особливі, відповідні даній стадії, методи. Погляди А. С. Макаренка на активну організаторську діяльність вихователя, яка має поетапно поступатися місцем самодіяльності і самоорганізації самих вихованців, були новітніми і водночас є актуальними для нових часів.

Ми не випадково приділили цьому періоду велику увагу, оскільки в наступні роки (радянський період) нічого принципово нового розроблено не було. Організація профілактики і корекції девіантної поведінки дітей мала централізований характер. Це була система установ, які перебували під патронатом Міністерства внутрішніх справ. Суть роботи вищезазначених установ полягала в ізоляції дітей з девіантною поведінкою від суспільства та їх примусовому перевихованні.

Психолого-педагогічні праці з проблем девіантності радянського періоду характеризуються обмеженнями, що накладалися загальною методологічною та соціально-політичною парадигмою того часу, що тепер називається «застійним» періодом. Ці обмеження виражалися насамперед у тому, що через ідеологічні ускладнення було практично неможливе дослідження природи девіантних проявів. Були неможливі і дослідження соціальних причин злочинності, які могли поставити під сумнів непогрішність існуючого соціального ладу, призвести до висновків про серйозні дефекти соціального управління, яке здійснювала комуністична партія, що знаходилася поза критикою.

Не маючи можливості об'єктивно і системно вивчати природу поведінки, що відхиляється, і, виходячи з цього, розробляти превентивні педагогічні заходи, психолого-педагогічна наука зосередилася на особистості дітей з девіантною поведінкою, на їх самосвідомості, мотивах, на спрямованості як основному корені зла і першопричині всіх соціальних бід. Звідси і заходи профілактики злочинності, в тому числі правопорушень неповнолітніх, рекомендовані педагогами, зводилися насамперед до соціального контролю і диференціації громадських і адміністративно-кримінальних покарань.

Педагогічні дослідження у значній мірі були присвячені проблемам заохочення і покарання як методам корекційної та профілактичної роботи та формування моральних сторін свідомості та самосвідомості молоді.

Розглянемо сучасні підходи до розуміння девіантної поведінки, які лежать в основі сучасної системи профілактики девіантності молоді. Показником соціальної зрілості індивіда слугує його готовність бути активним членом суспільства, виконувати різноманітні сімейні обов'язки, ролі в соціумі, в міжособистісному спілкуванні в групі. Разом з тим, наявність несприятливих соціально-педагогічних обставин, негативних макро- і мікросоціальних умов веде до соціальної дезадаптації, тобто неадекватності поведінки підлітків нормам і вимогам тієї системи суспільних відносин, у яку вони включаються в міру свого соціального становлення. Разом з соціальною дезадаптацією відбувається і процес десоціалізації – відчуження індивіда від інститутів соціалізації (сім'ї, групи, учнівського колективу), які є носіями норм моралі і права. Тому перед педагогами, вихователями, батьками постає проблема своєчасного запобігання відчуженню підлітка від соціальних інститутів, профілактики (попередження) негативного впливу макро- і мікросередовища, що зумовлює формування девіантної поведінки.

У нормативних документах і концептуальних положеннях державної політики визначено поняття загальної і спеціальної профілактики. Загальна профілактика розглядається як сукупність заходів, спрямованих на створення сприятливих соціально-економічних, соціокультурних і соціально-педагогічних умов, що сприяють сім'ї у виконанні нею виховних функцій, реалізації загальноосвітніми установами завдань щодо повноцінного розвитку інтересів і здібностей школярів, їх зайнятості суспільно корисною діяльністю в позаурочний час.

Спеціальна профілактика включає корекційно-реабілітаційні заходи, спрямовані на дітей групи ризику, девіантних підлітків, неповнолітніх правопорушників. Вона передбачає використання різноманітних заходів психолого-педагогічної підтримки і соціально-правової допомоги неповнолітнім, захист їх від жорстокості, насильства і негативного впливу асоціального середовища. Корекційно-профілактична робота здійснюється за умови взаємодії школи, сім'ї, неформальних груп, різноманітних соціальних інститутів і громадських організацій.

Організація корекційно-педагогічного впливу на девіантних підлітків передбачає глибоке розуміння соціально-педагогічної суті поведінки, що відхиляється, врахування особливостей впливу факторів середовища на особистість, вивчення специфіки міжособистісного спілкування у групі однолітків. Корекційно-педагогічний вплив може мати як прямий, безпосередній, так і непрямий, опосередкований характер.

Окреслимо напрями педагогічної діяльності з профілактики і подолання девіантної поведінки дітей і підлітків:

1) підвищення ролі сім'ї у профілактиці девіантної поведінки у дітей: підготовка майбутніх батьків до сімейного життя і виховання своїх дітей; створення сприятливої етичної обстановки в сім'ї і у сімейних взаєминах позитивного морально-психологічного клімату сім'ї; попередження помилок у сімейному вихованні; формування у дитини твердих етичних орієнтирів, етичної позиції;

2) підвищення виховної ролі освітніх установ у попередженні і подоланні девіантної поведінки дітей і підлітків. У школі працюють спеціально підготовлені педагоги. Цим фахівцям держава, суспільство довіряє навчання і виховання підростаючого покоління. Пріоритетним напрямом у діяльності педагогів є виховання. Шляхами підвищення виховної ролі освітньої установи виступають: підвищення якості підготовки викладацького складу, формування у нього високої педагогічної культури; створення найбільш сприятливої обстановки в умовах навчального закладу для педагогічної діяльності; залучення батьків до участі у виховній діяльності;

3) розвиток доцільної взаємодії сім'ї і школи, сім'ї, школи і адміністративних органів за місцем проживання з метою попередження і подолання девіантної поведінки дітей і підлітків. Єдність сім'ї і школи об'єднує і підсилює виховний вплив на дітей і підлітків. З цією метою практикується: організація методичних семінарів при школах для батьків (батьківський лекторій, батьківський семінар); підвищення ролі батьківських комітетів у житті школи, посилення зв'язків батьків і вчителів;

4) розвиток позашкільної системи консультування і допомога сім'ї дітям у подоланні девіантної поведінки;

5) підвищення ролі спеціальних установ з перевиховання і виправлення девіантної поведінки дітей і підлітків;

6) розвиток мережі центрів, що покликані допомогти вирішити соціально-педагогічні проблем дітей, підлітків, юнацтва;

7) використання позитивних можливостей засобів масової інформації у захисті дітей і підлітків від їх негативного впливу;

8) залучення дітей і підлітків до участі в позитивних суспільних справах, організаціях (спортивних, культурно-дозвільних, туристських, театральних та ін.);

9) активізація самовиховання, самовиховної діяльності з виправлення і подолання негативних якостей і звичок, допомога і підтримка молодій людині в роботі над собою.

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумки вищесказаного, відзначимо, що в Україні з кінця XIX століття до дев'яностих років XX століття не склалося якої-небудь дієвої та ефективної системи профілактичної та корекційної роботи з дітьми, які проявляють відхилення в поведінці. Не було проведено і досить серйозних наукових досліджень з проблем девіантної поведінки школярів. Аналіз історії організації профілактичної та корекційної роботи з дітьми, які проявляють відхилення в поведінці, показав неспроможність поглядів, що спиралися на ідеї створення спеціалізованих установ для таких дітей, переважного використання системи заходів карального, заборонного характеру в процесі перевиховання.

Фактична відсутність профілактичної роботи і пріоритетність корекційного напрямку не сприяли зниженню девіантних проявів у поведінці учнів, а викликали до життя протилежну тенденцію – зростання різних видів девіантної поведінки школярів.

Профілактика девіантної поведінки дітей та молоді в наш час є складовою частиною соціально-педагогічного процесу, спрямованого на виявлення девіантних підлітків, діагностику причин відхилень у їхньому

розвитку і поведінці, визначення своєрідності формування їх особистості і особливостей взаємин з однолітками і дорослими, на розробку загальнопедагогічних і спеціальних заходів з попередження і подолання негативних тенденцій у становленні особистості молодшої людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон // – СПб: Питер, 2001. – 352 с.
2. Сарапулова Є. Г. Психолого-педагогічні основи навчально-виховної діяльності гувернера : монографія / Є. Г. Сарапулова. – К., 2003. – 264 с.
3. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України : навч. посіб. / О. В. Лісовець. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 256 с.

УДК:378.015.31:17.022.1

Інна УЛИСЬКА
(м. Вінниця)

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКЕ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ПОНЯТТЯ

У статті представлений теоретичний аналіз існуючих підходів до визначення поняття відповідальності. Проаналізовані ідеї зарубіжних та вітчизняних вчених, філософів, психологів та педагогів відносно сутності феномену відповідальності.

Ключові слова: відповідальність, особистість, відповідальність особистості, моральна відповідальність.

Ulyska I. Responsibility as a philosophical, psychological and pedagogical concept. *The article supplies the theoretical analysis of different approaches to the concept of responsibility. The essence of the phenomenon of responsibility in the scientific works of the Ukrainian and foreign scientists, philosophers, psychologists and teachers was analysed.*

Key words: responsibility, personality, individual responsibility, moral responsibility.

Постановка проблеми. Проблема відповідальності окремої особистості перед собою, соціумом завжди була однією з найгостріших у пізнанні людиною себе, меж своїх можливостей. Особливого звучання ця тема набуває, коли йдеться про відповідальність лікарів перед пацієнтами, їхніми родичами, людською спільнотою. Так сталось, що успіхи сучасної біології, медицини і техніки загострили морально-етичні проблеми, пов'язані з використанням лікарями новітніх досягнень науки, і